

Myter om velferd og velferdsstaten

Innledning

Formålet med denne boken er å gi innsikt i den norske velferdsstaten fra et myteperspektiv. Ved å ta frem sentrale myter om velferd og velferdsstaten ønsker vi å bidra til den offentlige debatt om sentrale sider ved det norske samfunn, et samfunn som har gjort velferdsstaten til en av etterkrigstidens mest sentrale institusjoner.

En myte er et gresk et ord for tale, fortelling eller muntlig beretning. Opprinnelig er myten en betegnelse for muntlig overleverte religiøse forestillinger om guder eller verdens opprinnelse. I dagligtale i dag brukes begrepet om kollektive forestillinger eller tro som ikke har basis i fakta. Det er dermed ofte et element av illusjon, forvrengning eller usannhet som impliseres når begrepet myte brukes. Her bruker vi begrepet for å understreke at forestillinger i form av myter om velferd og velferdsstaten kun er basert på en del av et virkelighetsbilde. Det betyr ikke at mytene nødvendigvis er usanne eller utelukkende basert på spekulasjoner. Men det betyr at deler av bildet er utelatt eller gjemt vekk, og med dette fremmes så en bestemt forestilling om et fenomen. Vi ønsker å vise at samfunnsforskningen kan tilføre den offentlige debatt mer innsikt i 'det ufullstendige' som alltid karakteriserer en myte. Generelt sett kan imidlertid forskning både produsere, reprodusere og problematisere myter. Det er det siste som er vårt mål her.

Vi har valgt ut en rekke myter om velferd og velferdsstaten som vi mener har og har hatt en viktig betydning for den offentlige velferdsdebatt på en rekke områder. De enkelte bidrag handler i den forstand om å tilbakevise eller nyansere forestillinger som er innbakt i de aktuelle mytene. Men bidragene peker også ut ulike aspekter og diskusjoner som er knyttet til myter.

Boken er bygget opp som en antologi med artikler om myter. Den første artikkelen, skrevet av Hans-Tore Hansen, tar for seg

mytediskusjonen som har vært knyttet til velferdsstaten historisk. Hansen presenterer og diskuterer tre bøker som tidligere er skrevet på området, og med 'Myten om velferdsstaten' i tittelen, den første i 1970, den siste i 1995. I artikkelen knytter Hansen diskusjonen til det som i sosiologien kalles 'public sociology'. Dette fordi bøkene er bidrag til en offentlig debatt med både akademiske og ikke-akademiske stemmer. Han diskuterer også relevansen av disse tidlige diskusjonene for dagens velferdsstat. Myten om velferdsstaten handler om at 'velferdsstaten' presenterer seg som en velfungerende velferdsstat som gir lik adgang for alle. Bidragsyterne i disse bøkene kritiserer dette, og legger frem sentrale eksempler på hvordan velferdsstaten svikter de svakeste. Det handler med andre ord om tilbakevisningen av påstander som at det ikke finnes fattigdom, og at det ikke er mennesker som sviktes. Ved å diskutere den endrete betydning som fattigdom har fått i det norske samfunnet i dag – og særlig i relasjon til andre deler av verden – argumenterer Hansen for viktigheten av den historiske konteksten for velferdsmytediskusjoner. De resterende artikler handler om velferdsmyter innenfor dagens samfunnskontekst, i en situasjon med en relativt sett begrenset og kontrollert fattigdom.

Atle Møen bidrar med den mest generelle velferdsmytediskusjonen av de resterende fem bidragene. Møen gir innblikk i hvordan en myte brukes til å kritisere en samfunnsmessig organisering slik den velferdsstaten representerer. Med utgangspunkt i et republikansk perspektiv på statsmakten – det vil si et perspektiv som knytter menneskets frihet til offentlige institusjoner – tilbakeviser Møen myten om at en omfattende velferdsstat slik den norske er, ikke kan innebære et aktivt samfunn. Et aktivt samfunn har en betydelig frivillig organisering i det sivile samfunnet, og Møen peker på at dette nettopp fremmes av at vi lever liv der vi til stadighet møter offentlige institusjoner gjennom for eksempel skolen, andre utdanningsinstitusjoner, helsetjenester og kulturinstitusjoner. I den etterfølgende artikkel gir Kristoffer Chelsom Vogt innsikt i hvordan en myte kan implisere en rekke prinsipielle syn og forståelser. Vogt gjør rede for hvordan myten om velferdsavhengighet – myten om at velferd skaper avhengighet av velferdsstaten – bygger på et individualistisk syn på menneskets liv og sosiale relasjoner, en snever forståelse av velferd og

en feilaktig forståelse av hvordan velferdsstaten fungerer. Sentralt i Vogts argumentasjon står dokumentasjonen av hvor vanskelig det er å snakke om selvstendige, uavhengige liv, og hvordan et livsløpsperspektiv er egnet til å vise menneskers 'sammenvevde liv' i et livsløp og forholdet til en historisk-institusjonell kontekst.

De tre siste artikler behandler myten om eldrebølgen, myten om alenemødrene og myten om fengselspinen. Karen Christensen diskuterer en myte som har tatt form av en metafor: eldrebølgen. Christensen redegjør for hvordan denne metaforen oppstår ut av en sosialpolitisk diskusjon i mellomkrigstiden om endringer i befolkningsutviklingen henimot flere eldre og små fødselskull, men deretter tar en helt annen retning, der stigmatisering av alderdom står sentralt. Knyttet til bildet av bølgen som kommer – uønsket altså – og deretter det kraftige bølgenedslaget, viser Christensen for det første at 'bølgen' ikke kan oppfattes som uønsket. Hun peker her på at samfunnet aktivt har skapt betingelser for stadig høyere levealder og presentert dette som et suksessmål for forbedrede leverstandarder og kontroll med sykdommer. For det andre dokumenterer hun hvordan det 'kraftige' bølgenedslaget gir et ufullstendig bilde av en utvikling i omsorgstjenestene, der eldre sammenliknet med yngre (under pensjonsalder) over tid får mindre hjelp og slik taper i 'konkurransen' om tjenestene. I artikkelen etter Christensen presenterer Liv Johanne Syltevik myten om alenemødrene. Sylteviks artikkel gir innsikt i hvordan myter kan være 'virksomme', det vil si at de kan få en aktiv innflytelse på politikken på et område; dette gjelder her stønader for alenemødre. Med utgangspunkt i debatten som Carl I. Hagen startet, da han i 1989 anklaget alenemødre for å være 'latsabber, unnalurere' m.m., argumenterer Syltevik for at det ble utviklet en myte om at alenemødre utnytter velferdsstaten gjennom stønader. Syltevik peker på at norske alenemødre senere avløses av innvandrerkvinner som anklages for å skille seg 'norsk', men ikke 'muslimsk', og slik også utnytter velferdsstaten. Ved hjelp av fakta om utviklingen i stønadsordninger samt de økte krav for å motta stønadsordninger, tilbakeviser Syltevik myten om 'unnalurende' alenemødre. Men hun redegjør slik også for hvor stor innflytelse myter kan få på politikken. Hennes artikkel er slik en påminning om aldri å undervurdere mytenes ideologiske makt.

I den siste artikkel redegjør Ingrid Rindal Lundeberg for en myte som kan sies i mindre grad å ha vært fremme i mediene. Likevel er det snakk om en forestilling som er rotfestet i allmenne ideer, her om betydningen av fengselsstraff. Lundeberg presenterer myten om fengselspinen, det vil si forestillingen om at et opphold i fengsel handler om en fortjent straff og slik er og skal være pinefull. Med utgangspunkt i en større empirisk studie om livet før, under og etter soning av straff i norske fengsler gir Lundeberg innblikk i på hvilken måte dette bildet er ufullstendig. Ufullstendigheten handler her om, at det finnes tiltak og ordninger i norske fengsler i dag – basert på ideer om rehabilitering, brukermedvirkning og ansvarliggjøring – som kan gjøre soningstiden meningsfull og dessuten bidra til konstruktive endringer i livet etter soningen. Lundebergs artikkel demonstrerer, hvordan en myte kan brukes til å styrke en samfunnsnorm om at kriminalitet er uakseptabelt og derfor skal slås hårdt ned på med straff som er pinefull. Artikkelen er en kilde til refleksjon over samfunnets straffenorm.

Artikkelforfatterne har alle – og de fleste er fortsatt – deltakere i et forskningsprofilområde ved Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, som kalles ‘Velferd, ulikhet og livsløp’ (VUL). Det er i dette forumet ideen om og motivasjonen for å lage en *samling* av velferdsmyter som gjensidig kan opplyse hverandre, oppsto.

Selv om artiklene er skrevet av sosiologer som alle anvender samfunnsvitenskapelig forskning og/eller samfunnsvitenskapelige perspektiver, er dette en bok som er skrevet inn i en bred offentlig debatt og slik også rettet mot et bredt publikum. Diskusjonene henvender seg til alle med ønske om å få mer innsikt i og reflektere over myter om velferdsstaten – studenter som studerer samfunnsfag generelt eller velferdssosiologi spesielt, forskere med interesse for velferd og samfunn, arbeidstakere innenfor og utenfor velferdsstatens yrker, frivillige i lokalsamfunn, mottakere av velferdstjenester/-trygder, debattanter og allment interesserte.

Takk til de andre medlemmene av VUL-gruppen ved Sosiologisk institutt samt professor emerita Kari Wærness for å ha lest og kommentert flere av artiklene underveis i prosessen. Takk også til Bente Blanche Nicolaysen for hjelp i en siste fase med referansesystemer og engelsk

språk. Vi takker Universitetet i Bergen for å ha finansiert vår Open Access-bok, og endelig retter vi en stor takk til Marte Ericsson Ryste ved Cappelen Damm Akademisk som umiddelbart fattet interesse og engasjement for vårt velferdsmyteprosjekt og hjalp oss med å realisere ideen om en mytebok.

Bergen, oktober 2018

Karen Christensen og Liv Johanne Syltevik